

EŞEK

GİRİŞ

Eşek her şeyden önce bir binek hayvanı. Sonra yük hayvanı. Kağnının yanında evin olmazsa olmazı. Yük taşır, dağdan odun taşır, sırtında insan taşır. Çobanların öteberilerini taşır. Değirmene çuval taşır, öteberi taşır. Sandık, sepet taşır. Harmanda döven taşır, tarlada sap, saman taşır, su taşır, haybe taşır. Ne yüklesen onu taşır. Taşırdı taşır.

Bu devirde eşek kalmadı diyenlere, eşek dünyasına davet eyledik. Aslında eşek, köy/kırsal hayatımızın içinde yaşar. Eşeği anlatırken geçmiş hayatımızı anlatırız. Yeni eşeğin dünyası bizim dünkü dünyamız. Köyde, kasabada, şehirde olsun işi değişse de rolü aynı. Yani eşek hayatımızda vardır. Kültürümüzün bir parçası.

BİLİM GÖZÜYLE

Bilim eşeği şöyle anlatıyor. Hayvan cinsinden, memeli, tırnaklı, atgillerinden, binek, hizmet ve yük hayvanı, yavaş ve sabırlı hayvan. En bariz özelliği inatçı oluşu. Buda kendini koruma içgüdüsünden kaynaklanır. Eşeği zorlayarak, korkutarak iş yaptırmak zor.

Davranışları incelendiğinde, zeki, dikkatli, dost, oyuncu, meraklı, keyifli olduğu görülür. Tipi, kulakları uzun, yelesi dik, kısa tüylü, kuyruğu kısa ve ince püsküllüdür.

İnsanlık tarihine önemli katkılar sağlamış ve günümüzde de dünyanın kimi bölgelerinde yoğun katkı vermeye devam eden eşek türü için ilk evcilleştirmenin günümüzden yaklaşık 6000 yıl önce Sahra Çölü Bölgesinde başlatıldığı söylenebilir. Tarihsel süreç içinde insanoğlunun gıdadan ziyade yük taşıma aracı olarak kullandığı eşekler, modernleşme ve ulaşımda sağlanan gelişmelere göre ekonomik önemini yitirmiştir.

SERÜVENİ

Eşek tarihten beri var. Derler ki İskender doğu seferine çıktığında istikameti Çin Seddi imiş. Anadolu da torosları Gülek Boğazından geçerken “beni bu vadiden geçiren Yaradan’a hamdolsun” diyerek taş yazdırmış. Ordusunun başında eşek yol almış/varmış.

Orta Asya bozkırlarından Anadolu’ya revan olan atalarımız memleketler aşarken, yer yurtlarda konaklarken, kervanlar önde sürüler arkada yol alırken acaba “eşek” kafiylede var mıydı? Yola başçı olur, emin yollar sürer miydi?

Necip Fazıl Türklerin Anadolu’ya gelişi, yerleşik hayata geçişiyle kılıç kınında paslanır toprağa değer söğüt olur, at uslanır kahr taşıyan eşek olur der. Hakikaten eşek tarım, hayvancılıkla uğraşan her ailenin sabırlı, sakın yük taşıyan, kahr çeken bir tarafı olur. İnsana en sadık hayvan köpek dense de eşeğin ondan kalır yanı yok. Eşek Anadolu da bozkırların, ovaların,

vadilerin, yaylaların vazgeçilmesi. Onsun hayat sürmez. Onun için Anadolu da “ her evin bir eşegi olmalı” derler. Anadolu da “ eşeksiz ev olmaz” derler.

Yakınlara gelemim. Yörükler Çukurova’dan Toroslara, yaylalara çıkarken yolda kervanbaşım eşek ve onu tutan bir gelin çekerdi. Yine yaylalarda/meralarda sürüsünü otlatan çobanın iki yardımcısı var. Biri eşek, biri karabaş. Karabaş kurtulan çakaldan korur. Eşek yük taşır, yaylım yönlerine kılavuzluk eder.

Hele birde sırtına yüklenen incik boncuk sandıkları taşır. Yetmez üzerine binilir. İnsan öylesine nankör ki parayı görünce acımaz satar. Ve derler. “Çerçinin eşegi satılık”.

Eşekli kütüphaneciyi de unutmayalım. Anadolu’nun yol, yolak olmayan zor yıllarında, eğitimin/okumanın ulaşmadığı yıllarda Nevşehirli Kütüphaneci eşeğe kitap sandıklarını yükler, köy köy gezerek kitap okutur. Kitap sevdidir. Marifet kütüphanecide de olsa Kadirşinas milletimiz ona “eşekli kütüphaneci” adı takarak eşeğinde hakkını verir.

Birde Çukurova’dan bir hikâye. Ağa pavyonlarda gönül eğlendirirken konağın hanımı buna çok üzülürmüş. İçi içini yermiş. Bunu da kâhya görür hanıma çok üzülürmüş. Bir gün gelmiş ekmeklik un bitmiş. Eşeğe buğday yükleyip değirmene götüreceklermiş. Ağaya gelir, tamda ağaya ders vermek (uyarmak) sırası olur ve der. “Ağam sana bir “eşek” demeye geldim”. Ağa mesajı alır, hatasını anlar, yuvasına döner.

Bir anıyla devam edelim. Anadolu da bir köye yeni yol yapılacak. Yetkililer dozeri köylülerin bağ bahçelerini demeden yıkamak yol açmaya başlarlar. Köylü karşı koyar. İş büyür. Kaymakam devreye girer. Görevlilere yolun ölçtünüz mü der. Hayır, cevabı alınca yanlış yaptıklarını söyler. Muhtara bir eşek bulun, üstüne yük yükleyin. Bir çuvalda kireç bulun der. Öyle yaparlar. Eşek getirilir, kireç bulunur. Eşegi yamaca sürün, gittiği ize kireç dökün der. Eşek normal meyille yamacı aşarak köye ulaşır. Dozerle yol açılır. Bağ, bahçe kurtulur. Yol görevlileri de, eşeğin bir mühendis hesabını yaptığını, köylülerin eşeğin kendilerini kurtardığını görür “aferin eşek” diyerek tasdik ederler.

Eşegin iyi bir yol kılavuzu olduğunu tarih söyler. O yüzden kervanlara başçı yaparlar. Sürünün başını çekende odur. Peki, onu öncü yapan hangi yanları var.

- Evvela eşek yaradılıştan sakın hayvandır. Usludur, uslu durur. Uslu oluşu aldatmasın çiftesi meşhurdur
- Eşek yol alırken yüzde beş/altı meyille gider. Bir yamacı döne döne kat ederek gedikten aşar. Bu meyil yol mühendisliğinde ideal meyildir. Mühendislik tekniğini andıran bu yönünü çok insan tecrübesiyle anlatır
- Eşegin hızı süre olarak sabittir. Adeta bitesiyse, bir kararda yol alır. Zorlanmazsa hız almaz. Sabit surat onu başçı yapıyor olmalı
- Eşek yük taşımam demez. Yüğü arttıkça hızı artar
- Eşek yolda mola vermeye alışkıdır. Bilenler ya çayıra salar veya saman/yem torbasını geçirir

- Eşek at gibi ayakta dinlenmez. Çömelerek yatar. Yorulduğunda çöker. Ama üzerinde yük varken çökmez. Sadakati, akıllı oluşu bilinmez

KAHIR ÇEKER

Eşek kahrımızı az mı çekti? Eşeğin dili olsa da çektiği kahrılarını dile getirirse. Anadolu da en fazla eziyet ettiğimiz hayvan eşektir. En az takdir ettiğimiz hayvan. Atın yanında ne hükmü var. O taşır, at tüketir. Onun için “eşeğin kazancı at için” demişler. Emek çekerek üretenle, hazır konanlara temsil getirmek istemişler.

Eşek arif olunca marifetleri de olur. İnsana yüzüne söylemeden eşek benzetmesi yapmaz mıyız? Yüklenirde yükleniriz. “Eşeğini dövmeyen semerini döver” atasözüne temsil getirecek. Atlar tepişir, eşek çifte yer deriz.

HUYU SUYU

Eşek itaat demek. İtaat eden hayvan. İnsan dostu hayvan. Muti diye de aldanmamak gerek. Onunda huyları var. Huyuna suyuna gidilmeli.

Eşeğe inat derler. Hele bir inadı tutarsa tamda yolun ortasında. Kıpırdamaz, kitlenir kalır. Ne yapsan nafi. Sabretmek beklemek gerek. Eşeğin inadı yanında birde sahibinin tutarsa seyri gör. Eşeğin en inat hali put gibi haldir. Öylece kalır.

Eşeğe yük hayvanı derler. İnadından kat kat fazla itaat yönü var. Sırtına ne yüklesen hayır demez. Beli bükülür sesini çıkarmaz. Hele yük sararken tam itaat eder kıpırdamaz. Ona tam yük hayvanı derler.

Eşeğin hiç çamura çöküşünü yaşadınız mı? Çamurdan çıkma mücadelesi. Bütün gücüyle çabalaması ve sergilediği saflık, samimiyet, sabır. Bu tablo insanın zor zamanlarda alacağı dersler ile doludur.

ŞEMALİ

Eşek bakım ister. Sap, saman, ot, yemle beslenir. Boğazında torbası olur. Yahut semerinde taşınır. Gittiği yolda çayırlara dalar. Yaz gelip de meralara salınınca keyfi yerinde olur.

Eşekte at gibi tımar ister. Kaşığı ile taranır. Tarandıkça keyif alır. Uslu olduğu için huysuzluk çıkarmaz. Ayakları nallanır, tırnaklarına bakılır.

Eşek türlerine, tiplerine göre farklı görüntü verirler. En yaygın olanı siyah renklisidir. Orta boyda olurlar. İnsanın boyuna göre yardımsız yük yüklenir. Uzun kulaklarına izafeten uzun kulaklı denmiş. Kuyruğu kısa, derisi parlak ve kaygandır. Yeleleri de kısadır. Ağır hareket etmesi, uslu oluşu nedeniyle at gibi gem vurulmaz, yular vurulur. Yuları çekincece durur. Binenler “deh” deyince hareket eder. Veya kırbaçla, iki ayakları gövdesine vursa da yürümeye başlar.

Eşğin eti yenmez ama şifa niyetine sütü içenler var. Derisi giyilmez ama kıtlık/yokluk yıllarında çarık yapılmış. Ölen eşek kurtlara kuşlara doyumsuz ziyafet olur.

Eşğin gözleri âşıkları dile getirir. Ondan olmalı Karagözlü demişler. Yaradılıştan iri, siyah, sürmeli gözler.

İSİMLERİ

Eşek adı Orta Asya'dan getirdiğimiz kelime. Muhtemelen kavimler göçü ile beraber Anadolu'ya gelir. Oradan da yayılır. Anadolu'da da var olduğu tarih araştırmaları söylüyor. Her coğrafyada varsa adları da olmalı. Ama biz isimlerini Türkçeleştirmişiz.

Adları;

- Karakaçan
- Marsıvan
- Kara eşek
- Boz eşek
- Uzun kulaklı
- Merkep
- Humar
- Ocakeşegi

Türleri;

- Evcil eşek
- Yaban eşek
- Çizgili/zebra
- Çılgın eşek

EŞEK COĞRAFYASI

Eşek her coğrafyada olduğuna göre, o coğrafyaların eşek üzerinden isimleri olmalı. Araştırmalarda en çok eşek üzerine yer adları ortaya çıkıyor. Anadolu'da da eşekli yer adları her yerde var. Dağda, ovada, yaylalarda, vadilerde. Bunlardan yöremizde bulunanlara bakalım.

Eşek odası

Eşek çayırı

Eşek yolu

Eşek yokuşu

Eşek tepesi

Eşek dağı

Eşek burnu

Eşek suyu

Eşek yaylası

Eşek kayası

İnsanoğlu yaşadığı yerlerde eşekle haşır neşir olunca hakkı teslim eder, isim koyar. Bir söz var ya ona misal, eşek gider adı kalır. Onca insan kahrı çeken eşeğe hakkı teslim etmedir bu. Nice coğrafyalarda tabana kuvvet ayak basan sakın tabiatlı, uysal hayvan da hak ediyor olmalı.

DEĞERLERİMİZDE EŞEK

Eşek kutsal kitaplarda geçer. Peygamberlerin hayat hikâyelerinde okuruz. Kuranı kerimde geçer. Sırtında ciltlerle kitap taşıyan, sesinden, aslandan ürküp kaçan şeklinde yer alır. İlâhi kitaplara geçince; İslam düşüncesinde hikmet ve ders çıkarma yönüyle bol bol işlenir. Hakkında kitaplar yazılır. En meşhuru Har name. Hayvanı temsil getiren nasihat eserlerinde her yönden işlenir, anlatılır.

Mevlana Mesnevisinde eşekten epeyce bahseder. İnsana eşek üzerinden konuşur. Mevlana “eşek olduğunu bilmeyen, hakikaten eşektir” derken akıllı, fikri kullanmaya davet eder. Eşeklikten ancak, akıl ile tefekkür ile bilinç ile duygu ile sezgi ile kurtarabilir.

EDEBİYAT/MİZAH DA EŞEK

Sadece hikmet dolu sözler için eşekten temsiller getirilemez, hikâyeler anlatılamaz. Edebiyat ve mizahımızda da eşek en önde yer alır.

Eşek deyince akla Nasrettin Hoca’nın eşeği gelir. Hocanın eşekle uğraşısı, başının derde girişi, yolculukları, pazarlar, inmeler-binmeler, güldüren ve düşündüren olaylardır. En meşhur olanı da eşeğe ters binişi. Eşeğe ters binen adam.

Hoca eşeği ile yola gidiyormuş. Görenler eşeğe binmesini ayıplamışlar, ilerlerken görenler eşeğe binmemesini ayıplamışlar. Hocada dayanamayıp eşeğe ters binmiş. Yinede ayıplamışlar. Hocada bu dünyada yaranamayan yaranamaz demiş.

Mizahımızda eşek bol bol yer alır. Hele sözlü mizahta, günlük yaşarken eşek üzerine mizah yapılır. Mizah yanında şakalarda eksik olmaz. En ağır da eşek şakalarıdır.

Şakaların en ağırına eşek şakası denir. Olur, olmaz yerde, tesirine bakmadan yapılır. Genellikle darbe vurur, yıkıcı olur.

Eşeğin suçu ne? Birde onun adını kullanır küfür ederiz. Eşek üzerinden ağır küfürler edilir. Birde kinayeli sevgi adına küfür benzeri hakaret içermeyen sözler. Yani iki manaya gelen sözler. Burada söylenene bakılır. Büyüklerin küçükleri eşekli sözlerle sevesi buna misaldir.

Eşeğin kaba, yeteneksiz, ağır, inatçı, sessiz yönlerini insana benzeterek şaka yaparlar. Bazen de dozu kaçır. Adı eşek şakası olur.

Eşek şakaları/eşek üzerine şakalaşma yetmez birde eşek fıkraları var. Esasen bizim günlük hayatımız fıkra, mizahlarla dolu. Millet olarak zeki oluşumuza bağlanabilir. Burada iki fıkrayı özetle aktaralım.

Olayın Çorum'da geçtiği söylenir. Mal vergisi toplandığı yıllar. Kimin elinde ne varsa tahsildarlar gelir sayar, vergi salarmış. Malım yok diyenlerinde peşine düşerlermiş. O yıllar mal olsa da vergi ödeyecek para olmazmış. Köylüde eşeğini ayaklarından bağlar, yatırır, üzerine çulu atar. Soran tahsildara babam hasta yatıyor der. Çulu kaldıran eşeği gören tahsildar hepimizin dilindeki unutulmaz cümleyi söyler “senin yaptığını Çorumlu yapmaz”.

Diğer olay Anadolu da geçer. Köye oy istemeye gelen Politikacı, herkese iltifat edecek ki oy alabilsin. Hatta delegenin eşeğine bile. Köy dışında çayırda yayılan eşeklere yaklaşp okşayınca ne yapıyorsun diyenlere o meşhur sözünü söyler. “İçinden biri delegenin eşeği olabilir”.

SÖZ ÇIKINI

Eşek ailesi var. Ona izafeten verilen isimlerden meydana gelen canlı, cansız, yer adları ailesi. Buna eşekgiller desek de olur.

EŞEK İLE İLGİLİ KELİMELE

Eşek arısı, eşekbaşı, eşek cenneti, eşek davası, eşek diken, eşek hıyarı, eşek inadı, eşek kafalı, eşekkulağı, eşek marulu, eşek maydanozu, eşekoğlueşek, eşek otu, eşek sıpası, eşeksırtı, eşek şakası, eşek turpu, şeddeli eşek, uzuneşek, marsıvan eşeği, ocakeşeği, yaban eşeği, yereşeği, eşeklik, eşek adası, eşek kitabı. Eşek üzerine kelimeler; Nal, mih, çivi, yular, semer, palan, kolan, keçe, tarak, heybe, ip/umman, yele, çifte, tekme.

ATASÖZÜ DEYİMLER

Atalar ne demişse doğru demiş. Hayat imbiğinden süzüle süzüle doğan atasözleri-deyimler birer yol göstericimiz. Atalar edep ve nezaket usulü ile hayvanı temsil getirerek insanları incitmeden ders verirler.

Hayvanların en başında da eşek gelir. Eşek üzerine bir demet atasözü ve deyimler sunalım.

Atasözleri

- Eşeğin çiftesi uz olur
- Eşek at olmaz, ciğer et olmaz
- Eşek bile bir düştüğü yere bir daha düşmez
- İnsan ölür kalır eseri, eşek ölür kalır semeri
- Eşek hoşaftan ne anlar (suyunu içe, tanesini bırakır)
- Eşek kuyruğu gibi ne uzar ne kısalır
- Eşeğe cilve yap demişler, çifte atmış
- Eşeği düğüne çağırılmışlar “ya su lazımdır ya odun” demiş
- Eşeğin aklına karpuz kabuğu düşürmek (veya koymak)

- Eşğim ölümü köpeğe ziyafettir (veya düğündür)
- Eşek çamura çökerse sahibinden gayretlisi olmaz
- Eşek kocamakla tavla başı olmaz
- Eşği sahibinin dediği yere bağla da varsın kurt yesin
- Attan düşen incinir, eşekten düşen kırılır

Deyimler

- Eşekten düşmüşe (veya düşmüş karpuz) dönmek
- Eşek gibi
- Eşek sudan gelinceye kadar dövmek
- Eşğe gücü yetmeyip semerini dövmek
- Eşğin kuyruğu gibi
- Eşğini sağlam kazığa bağlamak
- Eşek adam
- Eşek herif
- Baban eşek olursa
- Eşek kafam
- Eşğe yük mü yok
- Ölme eşğim yaz gelsin
- Eşğin aklına karpuz kabuğu düşürmek
- Eşeklik etme
- Eşekbaşı
- Eşek cilvesi
- Eşek kadar olmak
- Eşek şakası
- Eşek yükü
- Eşğin teki
- Senin yaptığını Çorumlu yapmaz
- Eşek derisi gibi
- Eşek kadar

HAYATIMIZDA

Şimdi şehirlerde yaşıyoruz. Eşek ile az temasımız kaldı. Şehir dünyasından çıktılar. Bazı parklarda nostaljik hayvan niyetine çocukları bindiriyorlar. Hayvanat bahçelerinde yaşıyorlar. Kendi artık aramızda yok ama hayatımızda var. Dilimizde, kültürümüzde, günlük temsillerimizde ismi biteriye geçer.

Ŗu “keyif” lafı eŖek için sylenmiŖ bilir misiniz? ayırlarda yayılıp tepinince, birde anırınca eŖeęe keyiflendi demez miyiz? Hele çayırlarda beleniŖi, tam keyif halidir. Keyfi yerinde demez miyiz? Ŗimdi eŖeęi aradan çıkardık tamamen insanlar için kullanıyoruz. Dilimize takıla takıla.

Normal eŖek, vurgulu hali eŖek. Bizde birine kızınca eŖek denir. GemiŖten beri gelen bir kin veya birikim varsa, uzun zamandan beri kızmadıysak eŖekoęlueŖek denir. Babalar çocuklarını (eŖek) diye sever. Annelerde (eŖek sıpası) diye. Kocasına bir yollamadır bu. Kızınca, beklide kaybedince, hayıflanınca eŖek adam, eŖek herif. Uyanık memleketlerin adamına attan derler ya “ babasının eŖeęini boyar, anasına satar”.

Velhasıl eŖek aramızda yok ama ismi var. Dilimizde, kültürümüzde, mizahımızda. Dahası kurtarıcımız onun üzerinden ne marifetler sergileriz. EŖeęin biz insanoğluna emeği çok geçiyor. Ona iyi bakarak hakkının karŖılıęını verebiliriz. EŖek bugünde yarında bizimle yaŖayacak.